

Rudolf Steiner: *Filosofie svobody*

Baltazar, Praha 1991, 203 stran

Jan Janský*

Koncem února tohoto roku (2011) jsme si mohli připomenout 150. výročí narození Rudolfa Steinera. Jeho jméno je dnes převážně spojováno s anthroposofií, respektive založením Anthroposofické společnosti, s waldorfským školstvím, biodynamickým zemědělstvím či případně homeopatií. Již méně je známo, že jeho životní působení a úsilí, jež vyústilo v položení základu všech zmíněných oblastí, předcházelo akademické filosofické působení – badatelské i publikační. V jeho prvních publikovaných dílech je možné nahlédnout inspiraci, popudy, a myšlenky, které pak došly svého plného rozvinutí v jím založeném antroposofickém náhledu na člověka. Hraničním dílem, které v jeho životě představuje jakýsi předěl mezi akademiky respektovaným goethovským badatelem¹ a kontroverzně přijímaným zakladatelem „duchovní vědy“, je právě *Filosofie svobody*.²

V předmluvě k druhému vydání z roku 1918 Steiner formuluje dvě otázky, na něž je kniha zaměřena. „Jedna z nich je, existuje-li možnost, abychom pohlíželi na lidskou bytost tak, že tento pohled se stane oporou všeho ostatního, co přistupuje k člověku, ať už prostřednictvím prožívání nebo vědy, o čem však má pocit, že se to nemůže opírat samo o sebe; že to může být vehnáno pochybností a kritickým úsudkem do oblasti nejistoty. Druhá otázka je tato: Smí si člověk jako chtějící bytost připisovat svobodu, nebo je svoboda pouhou iluzí, která v něm vzniká, protože neprohlédá vlákna nutnosti, na nichž závisí jeho chtění právě tak jako přírodní dění?“ [Steiner 1991, s. 7] První otázka směřuje k hledání epistemologického východiska, které se bude opírat samo o sebe. Druhá pak mívá k možnostem syntézy dvou protichůdných pojetí svobody – svobody jakožto iluze neuvědomované determinace a svobody jakožto manifestace individuální vůle. Těmto dvěma otázkám odpovídá i rozdělení knihy do dvou příslušných částí.

První polovina knihy s názvem *Věda o svobodě* začíná poukazem, že pro možnost uchopení podstaty jednání, jež přesahuje základní animální potřeby, je nutné nejprve nahlédnout podstatu toho, co člověku umožňuje konat na základě ideových pohnutek – pojmových představ. Úspěšné řešení otázky po povaze lidského jednání tak dle Steinera předpokládá nejprve nutnost porozumění podstatě *myšlení* a roli, jakou sehrává ve zkušenosti našeho *Já se světem* – v intencionální zkušenosti.

Myšlením Steiner rozumí strukturující proces, který se ve vědomí ukazuje jako spojení (smyslového) *vjemu* a *pojmu*. Protože je každá intence vnitřní zkušeností vnímajícího subjektu s pojmově strukturovaným objektem, pak mluvíme-li o pozorování „ně-

*Ing. Jan Janský je absolventem oboru Aplikovaná fyzika a fyzikální inženýrství Fakulty aplikovaných věd Západočeské univerzity v Plzni. V současné době je studentem doktorského oboru Teorie a dějiny vědy a techniky na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni (jan.jansky@snilek.cz).

¹Jedním ze Steinerových zaměstnání byla práce na uspořádání archivu Goethovy písemné pozůstalosti.

²*Filosofie svobody*, v originále *Die Philosophie der Freiheit* nese podtituly „Základy moderního světového názoru“ a „Výsledky pozorování duševního života podle přírodovědecké metody“, vydaná původně roku 1894, znovu pak 1918 (česky v nakladatelství Baltazar 1991 a Michael 1999).

čeho“ či zkušenosti s „něčím“, vždy předpokládáme na pozadí probíhající činnost myšlení. Steiner dále ukazuje, že právě jen na základě intencionální zkušenosti si můžeme sami sebe uvědomit jakožto subjekt stojící proti objektu, uvědomit si sebe v protikladu ke světu. Tato intencionální zkušenost rovněž sama myšlení předpokládá. Uchopením tohoto náhledu dochází k transformaci pohledu na podstatu myšlení. Již na něj nemůžeme dále pohlížet jako na čistě subjektivní činnost, ale protože subjektivita sama je strukturovaný koncept daný myšlením, musí být ono samo svou podstatou *mimo* subjekt i objekt, musí být nadsubjektivní – je tím, co v intenci staví objekt proti subjektu.

Tento náhled Steiner spojuje s analýzou intencionality. Ukazuje, že jakožto subjekt se proti objektu stavíme s vědomím odlišnosti mezi tím, co v něm v představách hledáme, a tím, co je nám z něj v jevu dáno – prožíváme odlišnost „vnitřní“ subjektivní a „vnější“ objektivní skutečnosti. Kládeme si otázky a následně myšlenkovou činností rozpor obou skutečností vyrovnáváme v okamžiku nalezení hledaných ideových souvislostí. Avšak vymezení od objektu, které jsme s to prožívat u předmětů běžné zkušenosti, nemůžeme prožívat u myšlení samotného. K vlastnímu aktuálně činnému myšlení se nemůžeme postavit jako subjekt proti objektu – jejich vztah totiž teprve aktuálně probíhajícím myšlením vytváříme. K myšlení můžeme z hlediska poznání přistupovat pouze tím, že jej sami uvedeme v činnost – a tedy to, co chceme pozorovat je zároveň ve zcela *identické* podobě součástí našeho vlastního bytí.

V tomto ohledu nalézá v myšlení Steiner onen vždy invariantní pevný bod, pro nějž lze v otázce poznání hledat oporu jen v něm samotném, a který je s to osvětlovat sám sebe i zbytek skutečnosti. V probíhajícím myšlení je činnost našeho subjektu *totožná* s činností probíhající ve světě, v objektu – proto nemůžeme vlastní aktuálně probíhající myšlení v jeho činnosti pozorovat. Naše subjektivní kvality dojdou skrze myšlení manifestace v podobě světové skutečnosti, kterou můžeme až zpětně nahlížet jako dualitu intencionálního vztahu, v němž je nám dovoleno pohledět na výsledek našeho, zároveň však i světového myšlení. V myšlení se tak subjekt může zcela *přímo* účastnit procesů probíhajících v přírodě – účastnit se života přírody, jejíž je sám součástí. Může se jich účastnit tím, že mu myšlení umožňuje přesáhnout vlastní subjektivní vjemy a spatřit za nimi objektivní složku skutečnosti – tedy její ideový³ základ.⁴

Na základě zevrubného rozboru výše nastíněných myšlenek, které jsou v čisté formě poměrně zřetelně a citlivě argumentovány v prvním dílu knihy, se Steiner dostává k otázce po hranicích poznání z níž se pak odráží ke svému pojetí svobody v druhé části knihy, která nese název *Skutečnost svobody*. Protože je nám veškerá předmětná, a tedy ideová, zkušenost dána na základě našeho činného myšlení, odpovídá její konkrétní podoba kvalitativní konstituci našeho subjektu – světová skutečnost se nám dává zcela objektivně na základě našich subjektivních kvalit. V této skutečnosti musíme nutně hledat i veškeré ideje a myšlenky týkající se omezení naší poznávací schopnosti. Steiner poukazuje, že k představě o existenci hranic poznání jsme dospěli *toutéž* cestou, jako ke zbylé zkušenosti – sami jsme se jako subjekt podíleli na jejím vzniku. Z vyššího hlediska se tak otázka po hranicích poznání zásadně mění. Na světové skutečnosti není

³„Ideový“ zde ve významu i „myšlenkový“ či „duchovní“.

⁴Steiner se snaží ukázat, že objekt jsme schopni pozorovat jen proto, že jsme jako subjekt přímo konfrontováni s *ideovou* složkou skutečnosti, která se před nás při jejím uchopení v myšlení staví jako objekt. Tato ideová složka je obsažena jak „uvnitř“ naší mysli, tak zároveň „vně“ v přírodě. Toto platí jak pro běžné předmětnosti, tak pro souvislosti mezi nimi – pro přírodní zákony. Steinerův náhled se tím vymezuje vůči Kantově pojetí ideje *věci o sobě*, kterou můžeme pouze myslet, nikoli však pozorovat a přímo poznávat jako součást přírody.

dále možno nahlížet jako na dané nějak deficientně, neúplně, ale naopak zcela adekvátně, přiměřeně naší vlastní subjektivní konstituci, která se skrze myšlení včleňuje do světového celku.

Svoboda člověka má dle Steinera základ v jeho schopnosti *rozvíjet* svou myšlenkovou činnost uvnitř světa dle vlastní individuální konstituce a tím postupně získávat hlubší porozumění jeho ideovému obsahu. Popudy k jednání člověk primárně odvozuje právě z poznání těchto ideových souvislostí, které se mu dávají objektivně, zároveň však ve „zbarvení“ odpovídající jeho *vlastnímu* subjektu. V tom spočívá jádro Steinerovy etiky – svobodný je člověk, který *chce* a *může* jednat v souladu s jemu vlastní individualitou. Svoboda se s individualitou spojuje v činném myšlení, v němž má individuální subjekt možnost bytostně a přímo interagovat s přírodou, se svým okolím. V otázce svobody tak již nestojíme před nutností rozhodnout mezi dvěma protikladnými přístupy – chápat svobodu jako schopnost „vzepřít se“, protivit se řádu přírody nebo jako iluzi, za níž však stojí tvrdá externí determinace. Ve Steinerově pojetí tkví svoboda v *možnosti podílet se* na vývoji světa, v souladu s jeho zákonitostmi, avšak zcela osobitým, pro každého člověka individuálním způsobem – a toto svobodné konání se nutně zakládá na osobním poznání ideových souvislostí světa. Tedy jen tím, že pronikneme do podstaty poznání, a tedy do podstaty myšlení, získáme nutný základ pro náhled *skutečnosti* lidské svobody. Tento náhled spojuje v celek jak determinaci vnitřní (vlastní chtění), tak determinaci vnější (přírodní zákonitosti). Nejvíce svobodným je podle Steinera člověk, který myšlením pronikl co možná nejvýše do ideové struktury světa, a který je v něm schopen, na základě získaného poznání, z vlastní vůle a ze zcela *vědomých* pohnutek jednat. Tuto morální koncepci Steiner označuje jako *etický individualismus*.⁵

Steinerovu *Filosofii svobody* lze těžko s něčím srovnávat. Určitě bychom našli vlivy a inspirace, které autora k jejímu sepsání vedly.⁶ Ovšem podstata obsahu *Filosofie svobody* je natolik odlišná od ostatních filosofických přístupů, že snahy o komparaci z větší části ztrácejí svůj smysl. Nemožnost poměřovat knihu na základě zavedených způsobů uvažování nad tématy, jimž se věnuje, vyústila již po jejím prvním vydání v rozporuplné přijetí autorových myšlenek a především v jejich obecné nepochopení. Právě proto, jak sám Steiner v dodatku k druhému vydání uvádí [Steiner 1991, s. 198], nenechal již dávno rozebraný náklad znovu vydat. Druhé vydání tak spatřilo světlo světa až po katastrofách první světové války v roce 1918. Přesto, ohlédneme-li se za dvacátým stoletím, můžeme ve vývoji filosofického myšlení a reflexi lidské poznávací aktivity nalézt dva proudy, které se letmo dotýkají podstaty, kterou Steiner ve své knize zpracoval o desetiletí dříve. Jedním z těchto proudů je *fenomenologický obrat* ve filosofii, druhým z těchto proudů je *sociologický obrat* ve filosofické reflexi vědeckého bádání. První obrat rehabilituje význam obsahů lidského nitra a v otázce hlubšího porozumění našeho vztahu ke světu poukazuje na nutnost jeho ukotvení v introspektivním náhledu způsobů, jakým se nám svět jeví – jak vyvstávají objekty v našem vědomí. Porozumění světovým skutečným spočívá v uchopení podstaty jejich vyvstávání v lidském nitru. Druhý obrat

⁵Steiner se snaží vymezit vůči Kantově kategorickému imperativu s poukazem, že popudy k jednání jsou a musí mít vždy zcela *individuální* základ. Vůči Spinozově pojetí svobody jako poznané nutnosti zase staví poukaz, že svobodný člověk na základě poznání nejedná z nutnosti, ale právě proto, že konat na základě poznáných skutečností sám *chce*.

⁶Především je zřetelná inspirace Goethovými přírodovědnými náhledy, vymezení vůči Kantově Kritice čistého rozumu, snaha reflektovat morální náhledy Schopenhauera, Spinozy, Hegela či Fichta. Rovněž je evidentní Steinerova snaha o diskusi s jeho učiteli a současníky, mezi než patřili např. Eduard von Hartmann, Franz Brentano, Ernst Haeckel, Herbert Spencer a další.

rehabilituje význam lidské *individuality* ve vědecké reflexi světa. Jak Kuhnovo paradigmatické pojetí vědy, tak Feyerabendův „metodologický anarchismus“ poukazují na zásadní význam a projev lidské individuality v její snaze o objektivní uchopování světové skutečnosti. Fenomenologie poukazuje na nemožnost oddělit poznání od podstaty lidského nitra. Metodologický anarchismus zase boří mýtus o možnostech existence *jedné vědy* a naopak vyzdvihuje relevanci a nosnost *plurality* vědeckých názorů a jejich smysl ustavuje pouze vzhledem k *člověku*. Dle mínění autora této recenze se v *monistické* koncepci prezentované ve *Filosofii svobody* nabízí možnost rozšíření a syntézy obou těchto proudů. Nadsubjektivní charakter myšlení umožňuje fenomenologickému náhledu překonat jeho subjektivní zaměření a v myšlení jej dovést k přímému, nikoli jen transcendentálnímu spojení s objektem. Na druhé straně pak pluralita vědeckých koncepcí s sebou nemusí nutně nést „postmoderní“ rezignaci na nalezení *absolutna*, neboť ono samo je jakožto světová skutečnost přítomno právě ve spojení každé jednotlivé koncepce s konkrétní lidskou individualitou – v činném myšlení.

Originál i český překlad představené knihy se vyznačuje velmi čistou a přímočarou jazykovou formou, která knihu zpřístupňuje i nefilosoficky orientovaným čtenářům. Kvalitní český překlad Otakara Glose až na výjimky umožňuje vyvarovat se při čtení možných problémů s víceznačností textu.

Od prvního českého vydání této knihy uplynulo dvacet let. Přesto, a nebo snad právě proto, se nyní naskýtá příležitost na ni znovu upozornit – jako na polozapomenuté, opomíjené, přesto však velmi zajímavé a v mnohém, i po více než sto letech, hodnotné dílo. Jak uvádí Jan Dostal v doslovu k prvnímu českému vydání *Filosofie svobody*, jedná se o „oslavný hymnus na zázračnou podstatu lidského myšlení a na nedohledné možnosti poznání, jež jsou v něm ukryty“ [Steiner 1991, s. 196].

Reference

[Steiner 1991] STEINER, Rudolf. *Filosofie svobody*, Baltazar, Praha 1991